

ISSN 1300-1458

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

CTAD

• Sayı 2 • Güz 2005

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Yıl: 1 Sayı: 2 Güz 2005

Sahibi Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına
Prof.Dr. Mustafa YILMAZ

Editör Yard. Doç.Dr. Yonca ANZERLİOĞLU
Dr. Yasemin DOĞANER

Yayın Kurulu Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Başkan)
Doç.Dr. Fatma ACUN
Doç. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Doç. Dr. Adil DAĞISTAN
Yard. Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU
Yard.Doç. Dr. Ayten SEZER
Dr. Yasemin DOĞANER
Dr. Derviş KILINÇKAYA

Yayına Hazırlayan Dr. Yasemin DOĞANER

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Samsun.

Prof. Dr. S. Esin DAYI
Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum.

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskişehir.

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Konya.

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR
Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ
Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ankara.

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Doç. Dr. Oğuz AYTEPE
Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Doç.Dr. Gökhan ÇETİNSAYA
İstanbul Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İstanbul.

Doç. Dr. Gümeç KARAMUK
Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Ankara.

Doç. Dr. Yusuf SARINAY
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

Hümanizm, Demokrasi, Tercüme Faaliyeti ve Ders Kitapları (1940-1960)

Celal METİN

Arş.Gör., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

ÖZET

Atatürk'ün ölümünden sonra (1938) Cumhuriyet kadroları, onun bıraktığı ideolojik miras üzerinden yeni ideolojik ve kültürel arayışlara girişmişlerdir. Dünyadaki yeni siyasal ve kültürel gelişmelere ve iç yapıdaki siyasal, sosyal ve kültürel krizlere yanıt olarak "hümanizm", "demokrasi" ve "dünya barışı" bağlamlarında yeni bir zihniyet oluşumu kendini göstermiştir. Yeni eğilimler, siyasal ve kültürel alanda canlı tartışmalara neden olduğu gibi özellikle sosyal bilgileri içine alan ders kitaplarının yazım ve içeriğini belirlemiştir. Bu eğilimler, eğitimin önemli bir aracı olan ders kitaplarına devletçe ve yazarlarınca yansıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, kültür, hümanizm, demokrasi, tercüme, Klasikler, ders kitapları.

SUMMARY

Humanism, Democracy, The Activity of Translation And Textbooks (1940-1960)

After the death of Atatürk (1938) cadres of Republic has begun to look for new ideological and cultural researchings under the influence of his ideological heritage. As a response of new political and cultural developments in the world and the political, social and cultural crises within the country, a new mentality showed itself as that included humanism, democracy and the

peace of world. New trends, as well as caused the vivid discussions in the political and cultural arena, effected especially the writing and the content of social sciences' textbooks. These trends were reflected to textbooks which have been important tools of education by the state and writers.

Key Words: Atatürk, culture, humanism, democracy, translation, classics, textbooks.

Giriş

Tarihin modern dönemleri için iki dünya savaşı arasındaki yıllar küresel çapta siyasi ve iktisadi buhranların yoğun yaşandığı; emperyalizm ve sömürgecilik karşıtı sosyalist ve milli hareketlerin şekillendiği ve totaliter rejimlerin revaç bulduğu kritik bir dönemdir. Siyasal tarih açısından bu dönemlerde, yaşanan ekonomik sıkıntılara paralel olarak revizyonist yada köktenci siyasal hareketler Batı toplumlarında varolan sosyo-ekonomik, ideolojik ve politik problemlere yeni bir yön vermeye başlamışlardır. Sonuçta liberal demokrasilerin zaaflarından yararlanan otoriter ve anti-demokratik siyasal düşünce ve sistemler ağırlıklı olarak Avrupa'nın orta, güney ve doğu ülkelerinde etkin konumlara gelmişlerdir. Türkiye'deki tek parti yönetimini¹ de anlamlandıran bu durum Avrupa için devletler arası ilişkilerin bozulmasına; farklı ideolojik üslupların gelişmesine ve askerî kutuplaşmalara yol açmıştır. Yeni bir savaşın ilk belirtilerini veren ideolojik rekabet ve gruplaşmalar, I. Dünya Savaşının yenik, onuru kırılmış, umduğunu bulamamış veya yeni dünya düzenini değiştirmek isteyenlerle, hem liberal demokrasilerini ayakta tutmaya hem de sömürgelerini ellerinde tutmak ve varolan konumlarından ödün vermek istemeyenler arasında gerçekleşmiştir.

Bu dönemde uluslar arası ilişkilerde tüm ülkelerle iyi ilişkiler kurmayı ve gruplaşmalardan, geçici olarak, uzak kalmayı iç ve dış politikalarına uygun gören Türkiye hızlı gerçekleşmiş olan inkılâpları yerleştirmeye ve kalıcı yapılar oluşturmakla meşguldür. Ancak 1930'lı yılların dünyayı sarsan ekonomik buhranından fazlasıyla etkilenen ülke, pratik nedenlerin sonucu olarak biçimlenmiş olan devletçilikle, bürokratik ve tekelci bir zihniyete dönüşmüştü. Planlı, kamu yararı gözetene; ağır sanayileşme için kaynaklarının önemli bir kısmını ayıran ve ithalatı azaltan ve ihracatı artırmaya çalışan bir ekonomi politika takip etmeye çabalayan Türkiye'de II. Dünya Savaşı koşulları içinde ekonomik sıkıntılarının toplumsal bunalımı artırması ciddi bir huzursuzluk ortamı yaratmıştır². Ekonomi politikaların başarısızlığı ve bürokrasinin başına buyrukluğuna bağlı olarak halkın içinde bulunduğu olumsuz koşullar ve devlet memuru zihniyetinin ürettiği problemler iç politikada derinlemesine bir hareketlenme yaratmıştır. İnkılâpların ve tek parti zihniyetinin ürettiği sıkıntılarının

1. Türkiye'de tek parti kurulup gelişmesi üzerine çok sayıda çalışma vardır. Bu çalışma için şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yay., 1981; Esat Öz, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Ankara, Gündoğan, 1992; Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, 2. Bs., 3.Cilt, İstanbul, İletişim Yay., 1993; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, 6.Bs., Ankara, TTK, 1988; Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, İstanbul, Altın Kitaplar, 1983.
2. Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 3. Bs., Ankara: İmge Yay., 1994, s.121-148; Oğuz Ünal, *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul, Milliyet Yay., 1994, s.52-114; Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 2.Bs., İstanbul, Afa Yay., 1996, s. 98-124.

toplumsal bunalımı artırması, varolan muhalif unsurları güçlendirmesi yanında, yeni bir muhalefetin gün yüzüne çıkmasına da yol açmıştır. Modernleşme yönündeki inkılapların göz ardı ettiği ve tek parti zihniyetinin olumsuz baktığı liberal demokratik değerler, II. Dünya Savaşından müttefiklerin galip çıkmasıyla birlikte, dünya konjonktüründeki ideolojik üslubun bir yönünü biçimlendirmeye başlamıştır³. 1930'lu yılların Türkiye'sinin iç ideolojik koşullarının belirginleştirdiği milliyetçi ve barışçı değerlerin biraradalığı, hem Cumhuriyetin temel ideolojik yaklaşımına hem de dış dünya ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyasetine uygun düşmekle birlikte, artan sosyo-ekonomik sorunların çözümünde ve dünya ile bütünleşmede kültürel üslubun yetersizliği kendini hissettirmiştir. Konjonktürel gelişmelere bağlı ve zihniyet olarak Türkiye bir yön ve yol arayışına girmiştir.

Atatürk döneminin en baskın ideolojik tercihi olan milliyetçilik, 1938-1946 yılları arasında eski hızını kaybetmiş; batıcılık daha çok ön plana geçmiştir. Heyecana, propagandaya ve slogancılığa fazla yer veren milliyetçilik, Atatürk ve inkılapları etrafında yaratılan atmosferle bir toplumsal dinamizm kazandırmışsa da, Türk toplumu ve kültürünü içe dönük, kapalı hâle getirmişti⁴. Atatürk'ün son dönemlerinde başlayan ve onun ölümünden sonra yayılarak Türk inkılabının ideolojisi üzerinde önemli bir görüntü sunan hümanizmin⁵, İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu atmosferde, İnkılap aydınları üzerinde derin tesirleri görülür. Bu tesirlerin bir sonucu da 1940'ların başta gelen kültür hareketlerinden olan yabancı klasiklerin tercüme edilip yayınlanması ve ders kitaplarının yeniden yazılmasıdır. Batı klasikleri, İslâm Ansiklopedisi, Tercüme Dergisi, Köy Enstitüleri ve Milli Eğitim Şuralarını içine alan kültürel çalışmaların hızlandığı bu ortamda başta gelen ideolojik tercihler içine kapanık milliyetçilikle hümanist düşüncenin kuşattığı batıcılıktır. 1938'den sonra yeniden yazılan ders kitaplarında Yunan-Latin medeniyetine ilgi uyandıran ve dönemin savaş sonrası barışçı atmosferine uygun düşen hümanizm, Türk aydınlarının bir kısmı tarafından ciddi olarak savunulmuştur. Ayrıca Batı değerlerinin yüceltilmesine yol açan hümanizm, Atatürk döneminin Orta Asya-Anadolu merkezli kökenlere sahip Türk Tarih Tezini Ege-Anadolu merkezli, Yunan- Latin hayranlığına dönüştürmüştür.

II. Dünya Savaşı sonrası Atlantik merkezli yeni bir dünya düzeni Amerika'nın öncülüğünde şekillenmişti. Sovyet tehdidi altındaki Türkiye'nin ABD'ye yaklaşma çabaları, ideolojik ve siyasal tercihlerinde demokratik ve liberal fikirleri ön plana çıkarmıştır. Tek parti zihniyetinin ve bürokrat kesimin elinde tuttuğu siyasal güce meydan okuyan sivil burjuvazinin iç baskısı ve Türkiye'nin ihtiyacına siyasal ve ekonomik destek veren ABD'nin dış baskısı⁶ hükümeti elinde tutan CHP ve İnönü'yü çok partili hayatı başlatmaya zorladı. Çok partili hayatla demokrasinin aynı anlam

3. Karpat, a.g.e., s.127-130.

4. Erol Güngör, *Dünden Bugünden*, 2. Bs., Ankara: Mayaş,1984, s. 108.

5. Atatürk döneminin inkılapları üzerindeki hümanist etkiler için daha geniş bilgi ve yorumlar için Yümnü Sezen, *Hümanizm ve Atatürk İlkeleri*, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 1998. Kitap, bu konu üzerinde yapılmış en kapsamlı ve en son çalışmalardan biridir.

6. Burjuvazinin iç baskısı için Çağla Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, Çev. Sabri Tekay, İstanbul: İletişim, 1989, s. 54-112; dış baskı için bkz. Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, (1923-1968) -I" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XXIII, Sayı: 3 (Eylül 1968), s. 241-273, Fahir Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt I (1914-1980), 7.Bs., Ankara: İş Bankası Yay., 1991, s. 517-520; Ünal, a.g.e, s. 119-135

çerçevesine oturtulduğu bu dönemde hümanist anlayışların yanında demokratik tutum ve davranışlar entelektüel yaşamda geniş biçimde yer bulmuştur. Dini aktiviteleri daha serbest hâle getiren ve toplumun dinî ihtiyaçlarına cevap veren girişimlerin siyasal tartışmalarda daha çok ön planda tutulduğu Demokrat Parti döneminde, İslâm ve Osmanlı tarihine yönelik ilginin artmasının yanında, hümanist, demokratik ve liberal değerlerin gelişimini sürdürdüğü görülür. Öyle ki Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasındaki rekabetin belirleyici rolüne bağlı olarak ders kitapları da bundan payını alarak ciddi bir değişim yaşamış; dönemin siyasal değişim ve tartışmalarının ifrata varan etkileri bu bağlamda yine aynı ders kitaplarına yansımıştır.

Bu çalışmanın amacı *hümanizm, demokrasi, kültür ve ders kitapları* bağlamında dönemin eğilimlerini değerlendirmeyi ve sorgulamayı hedefler. Ayrıca bu çalışmada, kavramların anlam dönüşümünden kültürel kurumların yeni yüklemelerine; zihni arayışlardan yeniden yazılan ders kitaplarına uzanan çizgide ve ideoloji, kültür ve sosyalleşme çerçevesinde sonuçsuz kalan dünya ile bütünleşmeyi yeni bir Batılılaşma söylemine dönüştürme çabaları konu edilmektedir.

Yeni Bir Kültürel Olgu: Hümanizm

"Herşeyin insanla kuşatılması ve insanla sınırlandırılması, diğer yönüyle merkeze insanın konulması, ölçününün insan olması, insanın da sınırlarının aşılması, aşkınlığın reddedilmesi, insandan üstün bir şey kabul edilmemesi, akılcılıkla izdivaç, bazen tabiatçılığa sığınma, bütün bunların evrensellik ilkesine uygun götürülmesi...."⁷ veya "insanın kendisi üzerinde odaklaşan, soruları insanî olanın sınırlarını aşmaksızın cevaplamaya çalıştığı düşünce ürünü"⁸ olan hümanizm eğitim, kültür ve sosyal alanlarda Türk toplumunu 19. yüzyıldan beri etkilemeye başlamış; ancak siyasal problemlerin önceliğinden dolayı ön planda görünememişti⁹. Cumhuriyet inkılaplarının ideolojik yapısından görülen batılılaşmacı etkiler ve tarih araştırmalarında Anadolu'ya verilen öncelikle, antik Yunan medeniyetine yönelik artan bilgi ve ilgilerin hümanist eğilimlerin gelişmesinde önemli etkisi olduğu ortak bir kanaattir. Bazılarınca *Türk Hümanizmi*¹⁰ denilen olgu, kültür ve kimlik konularında, 1930'lar Türkiye'sinde yaşanan *Batılı Türk* kültür ve kimliğini tanımlama aracı olarak düşünülmüştü. Laik, modernleşmeci ve yerelliğe dayalı milliyetçilikle evrensellik arasında bocalayan Türk hümanisti, din ve gelenekten kopmayı; milliyetçiliği ırkçılık olarak algılayıp reddetmeyi; evrensel olmak için milli kültür ve değerleri yadsıyarak onun yerine Batılı olanı içselleştirmeyi tek amaç

7. Sezen, a.g.e., s.25.

8. L. Verseny'den zikreden, Sezen, a.g.e., s.25.

9. Osmanlı aydınlarının, aldıkları Batılı bir eğitimin sonucu olan kültürel yabancılaşmasından dolayı, klasik Türk-İslâm kültürünün rafine ürünlerine kayıtsızlığı ve Yunus Emre ve Mevlana gibi İslâm kaynaklı hümanist yorumcuları görmemezlikten gelme eğilimleri ilk dönem Cumhuriyet aydınlarına sirayet etmiştir. Uzun yıllar ihmal edilen İslâm kaynaklı bu hümanist yorumlamalar 1940 yılların hümanist arayışları sonucu keşfedilmekle birlikte layıkıyla değerlendirilememiştir. İslâm ve hümanizm ilişkisi için Sezen, s. 113-130; Batılı anlamda hümanizmin 19. yüzyıldan itibaren Türk toplumuna sızdığı üzerine M. Saffet Engin, *Kemalizm İnkılabının Prensipleri*, 2. c, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1938, s. 128.

10. Tanım Suat Sinanoğlu'na aittir. Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi*, 2. Bs., Ankara, 1988, Önsöz, s.XI. Ayrıca hümanizm kavramının tarihsel gelişimi için Boğos Zekiyan, *Humanizm (İnsancılık) - Düşünsel İçlem ve Tarihsel Kökenler*, İstanbul, İnkılap ve Aka, 1982.

edinmiştir. Subjektif değerlendirmelerle Doğu-Batı dünyalarının karşılaştırılmasında Batı'nın üstünlüğü kompleksini içselleştirmek isteyen Türk aydını, hümanizmi bir fetiş gibi algılayarak bir *dünya görüşüne* dönüştürmeye çabalamıştır¹¹. Esasında Batı uygarlığının dışında kalmış ve Batılılaşmak isteyen toplumlara kültür, medeniyet ve kimlik konularında önemli argümanlar sunan hümanist anlayış¹² Türkiye'yi rejim, coğrafya ve modernleşme çabalarından dolayı daha derinden etkilemiş ve dünyadaki gelişmelere bağlı yaşanan tarihi süreçte buna yardımcı olmuştur. .

Milliyetçi heyecanların azaldığı Atatürk'ün son dönemlerinden başlayarak, 1940-1950 döneminde ön plana çıkan hümanist anlayış, milli köklere ve kendini özünde arama hareketlerine karşı, Yunan-Latin kökenlere dönülerek Batı merkezli evrenseli yakalamayı hedeflemiştir. *Kültürü coğrafi determinizme bağlı gören ve Anadolu Medeniyetlerini* kültürel bir ütopyaya dönüştüren hümanist anlayış¹³ tarih alanında, tarih öncesi dönemlerin şekillendirilmesi ve Türk İnkılabının tarihi kökenlerinin tanımlanmasında ideolojik bir vektör olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Batı'nın bilim ve teknolojiadaki ilerlemişliğini *çağdaş uygarlık* bütünlüğü içinde gören ve bu uygarlığa dahil olabilmek için zihniyet olarak hazır olmanın zorunluluğunu savunan hümanistler¹⁴ bunun için Batı uygarlığının ilham kaynakları olan Antik Yunan, Roma, Hıristiyanlık, Rönesans ve Aydınlanma düşüncesinin evrensel ve laik yanlarını benimsemeyi önermişlerdir. Ancak bu durum, Antik Yunan ve Rönesans hayranlığına dönüşerek Türk milli kültürünün Orta Asyalı özelliklerini reddedip *Anadolu İnsanı* veya *Türkiyeli* gibi hiçbir sosyolojik, kültürel ve tarihi kökeni olmayan bağlılık kodları sunmuştur. Hümanist eğilimler 1940'larda milli eğitim yoluyla hararetle desteklenmesine rağmen, Türklüğün sosyal ve kültürel yapısına aykırı oluşundan dolayı milli vicdanda yer edinmemiş; ancak Atatürk döneminden gelen milli kültür heyecanı ve milliyetçilik arzusunu zayıflatarak telafisi zor tahribatlara da yol açmıştır¹⁵.

Cumhuriyet döneminde hümanizmin yayılmasına yönelik girişimlerin başında, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Nusret Haşim Sinanoğlu ve Nurullah Ataç'ın yazı ve yayın faaliyetleri gelir¹⁶. Ancak çok fazla ilgi görmez. Başlangıçta Türkiye'de hümanist bir hareketin doğmasına Ege ve Anadolu'nun antik tarih ve kültürünün araştırılması ile Batı uygarlığının dinamiklerini öğrenmeye yönelik entelektüel bir merakın rolü vardır.

11. Sezen, a.g.e., s. 183-202, Orhan Türkdoğan, *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988, s. 17 ve 80-83.
12. Sinanoğlu, a.g.e., s. 91.
13. Türkdoğan, a.g.e., s.13-15; Mustafa E. Erkal, *İktisadi Kalkınmanın Kültürel Temelleri*, 2. Bs., İstanbul, Yenilik Basımevi, 1991, s. 142.
14. Sinanoğlu, a.g.e., s. 89-90, Türkdoğan, a.g.e., s. 15.
15. Dönemin kültürel zihniyetine baktığımızda Latin, Yunan, Bizans eserlerinin Türk eserlerinden daha fazla itinaya mazhar olduğu görülür. Bunun nedenlerini, bunların daha çok Batı uygarlığıyla ilişkilendirilmesi, rejim için bir tehlike oluşturmaması ve turizmin canlanmasına katkıda bulunması gibi noktalarda toplamak mümkündür. Türk- İslâm kültür varlıkları bu dönemde ihmal edildiği gibi yok edilmesi veya yok olması için elden gelen her şey de yapılmıştır. Tarihi mezarlıkların düzlenerek parklara dönüştürülmesi, yazma eserlerin yakılması veya sulara atılması, geçmiş dönemden kalma binalardaki Türk-İslâm tarihine ait kitabelerin kazınması veya kırılması gibi vahim olaylar, dönemin hümanist anlayışları ile yan yana, vaka-yı adiyeden görülmüştür (!). Erkal, a.g.e., s. 143, Türkdoğan, a.g.e., s. 90.
16. Sinanoğlu, a.g.e., s. 92.

Ancak bunun zihni altyapısının oluşmasında Atatürk döneminin başka biçimlerde ve aşırı Batılılaşma yönünde kendini gösteren yeni kültür kurumlaşmalarının büyük etkisi vardır. Öyle ki Türk-İslâm klasik sanat ve edebiyat ürünlerinin yerine Batı klasik sanat ve edebî ürünlerin devlet eliyle seçilmesinin, sergilenmesinin ve öncelik verilmesinin yarattığı zihni atmosfer de hümanizmin yeşermesine zemin hazırlamıştır. Şapka İktisası (1925), İstanbul'da Darül Elhan'ın Konservatuara dönüştürülmesi (1926), Belediye konservatuvarında Türk Müziği bölümünün kapatılması ve çok sesli Batı müziği korosunun faaliyete geçmesi (1927), Latin Harflerin kabulü (1928), Ezanın Türkçe okunması (18 Temmuz 1932), Radyodan Türk müziği yayınının yasaklanması (2 Kasım 1934- 6 Eylül 1936), Ankara'da devlet konservatuvarının kurulmasının (1936) yanı sıra Halkevleri bünyesinden başlayarak özerk devlet kurumları haline gelen tiyatro, opera, bale, senfoni orkestralarının hızlı gelişiminin yanı sıra arkeoloji, antropoloji, felsefe, dil, tarih ve sosyoloji alanlarındaki artan bilgi birikimi ve ideolojik yönelimleri de Batılı hümanist anlayışların ve evrenselci yaklaşımların filizlenmesine imkânlar sağlamıştır. 1935'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Yunan ve Latin dil ve edebiyatı kürsülerine yer verilmesi, bu yönde araştırmaların ve merakın resmî ve bilimsel bir yönelim kazanmasına katkıda bulunmuştur. 1940 yılından itibaren bir kaç lisede Latince dersi bile konulmuştur¹⁷. Çok partili rejime geçişle birlikte siyasal iktidarı elinde bulunduranlar gelen eleştirilerle birlikte Latin ve Yunan hayranlığını körükleyen hümanist akımın etkisini azaltan girişimlerde de bulunmuşlardır. Ancak 1949 yılından sonra, üniversite öğretim üyelerinden ve bir kısım aydınlardan oluşan çok küçük bir grup Ankara'da klasik bir lise ve bir de hümanist araştırmalar enstitüsü kurmak için uzun yıllar süren çabalar göstermişlerdir¹⁸. II. Dünya Savaşı sonrası dünyada esen barış, hürriyet ve demokratik taleplerle birlikte hümanist anlayışta Türkiye'nin dünyaya bakışında bir üslup zenginliği kazandırmıştır. Buna rağmen 1950'lerden sonra hümanist hareketler dağınık, Marksizm'in etkisinde ve marjinal gruplarca devam ettirilmeye çalışılmıştır.

Tercüme Faaliyeti ve Klasikler Hareketi

Millî Mücadele döneminde, Ziya Gökalp'in müdürlüğünü yaptığı Telif ve Tercüme Encümeni, Doğu'nun ve Batı'nın temel eserlerinin Türkçeye kazandırılması için bazı hazırlıklarda bulunmuşsa da herhangi bir girişimi olmamıştır. Dönemin entelektüel tartışma ortamında Batı klasiklerinin Türkçeye kazandırılmamış olması hep bir eksiklik olarak dile getirilmiş ama nasıl bir yol ve yöntem izleneceği gündeme gelmemiştir. Şüphesiz tercüme faaliyetlerinde Cumhuriyet döneminin en önemli gelişmesi, Maarif Vekaletince düzenlenen ve 15 Mayıs 1939'da gerçekleştirilen, Birinci Türk Neşriyat Kongresi içinde *Tercüme Encümeni*'nin kurulmasıdır¹⁹.

17. Sinanoğlu, a.g.e., s. 93; Ali Yiğit, *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, H. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1990, s. 44.

18. Yiğit, a.g.t., s. 44.

19. Tercüme Encümeni şu şahıslardan oluşmuştur: Ethem Menemcioglu (Reis), Mustafa Nihat Özün (Raportör), Abdullak Şinasi Hisar, Ali Kami Akyüz, Bedrettin Tuncel, Burhan Belge, Cemil Bilsel, Fazıl Ahmet Aykaç, Fikret Adil, Galip Bahtiyar Göker, Halil Nihat Boztepe, Halit Fahri Ozonsoy, İzzet Melih Devrim, Nasuhi Baydar, Nurettin Artam, Nurullah Ataç, Orhan Şaik Gökyay, Rıdvan Nafiz Edgüer, Sabahattin Rahmi Eyüpoğlu, Sabahattin Ali, Sabri Esat Siyavuşgil, Selami İzzet

"Garp kültür ve tefekkür camiasının seçkin bir uzvu olmak dileğinde ve azminde bulunan Cumhuriyetçi Türkiye, medenî dünyanın eski ve yeni fikir mahsullerini kendi diline çevirmek ve alemin duyuş ve düşünüşü ile benliğini kuvvetlendirmek mecburiyetindedir. Bu mecburiyet bizi geniş bir tercüme seferberliğine davet ediyor"²⁰ diyen dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, "*Maarif Vekilliğinin tercüme işi ile ciddi surette meşgul oluşu, bu hareketin devlet kadrosu dışında inkişafına bir başlangıç olmak içindir. Bir asırdır nice eserleri tercüme ve basma için emek verildiği halde, dünya şaheserlerinden başlıcalarının Milli Kütüphanemizde bulunmayışı, gelişi güzel çalışıldığıının en kuvvetli fakat en acıklı delilidir*"²¹ demesi, yaşanılmış problemleri, neyin amaçlandığını ve devletin bu işe el atmasının zorunluluğuna işaret etmektedir. *Birinci Türk Neşriyat Kongresinde* alınan kararlar sonucunda, başta Batı ve (az sayıda) Doğu klasikleri olmak üzere, dünya edebiyatının önde gelen yazarlarının eserlerini içine alan bir tercüme listesi oluşturulmuştur²². Milli Eğitim Bakanlığı içinde *Tercüme bürosunun*²³ kurulmasının görünürdeki amacı dünya klasiklerinin Türkçe'ye kazandırılmasıdır.²⁴ Ancak Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemleri göz önüne alındığında, bu Batı klasiklerini tercüme projesi ilk girişim değildir. Meşrutiyetten Cumhuriyete Abdullah Cevdet'in İctihat Kütüphanesindeki kırka yakın tercümesinden sonra Remzi Kitapevinin *Dünya Muharrirlerinden Tercümeler* (1937-1946) serisi içinde elliye yakın tercüme ile en büyük ve en ciddi girişim olarak görülebilir.²⁵ Tercüme ile Yücel'in sunuş yazısında da belirttiği gibi, hümanizma ruhunu sanat ve

Sedes, Suat Kemal Yetkin, Şinasi Boran, Yusuf Şerif Kılıçer, Yaşar Nabi, Zühtü Uray. Bkz. *Birinci Türk Neşriyat Kongresi (1-5 Mayıs 1939) -Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları-*, Ankara: Devlet Matbaası, 1939, s. 35. Tercümenin "*memlekete medeniyet aleminin fikirlerini ve hassasiyetlerini getirmeyi*" ve "*dilimizi zenginleştirme*" hususunda hizmet edeceğini belirten Encümenin raporu için s. 125-127.

20. Hasan-Ali Yücel, "Açılış Toplantısı", *Birinci Türk Neşriyat Kongresi*, s. 12.

21. Hasan-Ali Yücel, "Önsöz", *Tercüme*, Sayı: 1 (19 Mayıs 1940).

22. Bu liste, Homeros'den Mevlana'ya; Dante'den İbsen'e; Goethe'den Tolstoy'a; Servantes'den Shakespeare'e; Mark Twain'den La Fontaine'e uzanan ve dönemine göre oldukça iddialı bir listedir. 164 yazarın yaklaşık üç yüze yakın eserin tercümesi düşünülmektedir. Listedeki İslam-Şark klasikleri (7 yazar ve eser) eleştiriyi önlemek için konulduğu hissini uyandırmaktadır. Ayrıca Şark klasiklerinden Arapça ve Farsça eserler tercih edilirken neden Türk-İslam klasiklerinden her hangi bir esere yer verilmemiştir (ya da hiç klasiğimiz yok mudur?) sorusu da akla gelmektedir. Liste için *Birinci Türk Neşriyat Kongresi*, s. 277-285.

23. Kongredeki Tercüme Encümenin raporu doğrultusunda bir Tercüme Heyeti kurulur ve heyet ilk toplantısını 28 Şubat 1940'da yapar. İlk toplantıda hazır bulunan Halide Edip Adivar, Saffet Pala, Adnan Adivar, Bedri Tahir Saman, Avni Başman, Nurettin artam, Rağıp Hulusi Erdem, Sabahattin Eyüpoğlu, Nurullah Ataç, Bedrettin Tuncel, Enver Ziya Karal, Sabahattin Ali, Cemal Köprülü, Abdülkadir İnan, Kadri Yörükoğlu tercüme yöntemleri ve dil ile ilgili sorunları tartışırlar. Dört toplantı yapan Heyet, Adnan Adivar'ın başkanlığında üç tercüme listesi hazırlar; ilk iki liste (içeriler Şark-İslam klasiği olarak yalnızca Sadi'nin *Gülîstam* vardır) Maarif Vekaletince, diğer liste Vekaletçe özel yayınevlerine önerilecektir. "Haberler", *Tercüme*, Cilt:I, sayı:1 (1940), s.112-114.

24. Sinanoğlu, a.g.e., s. 93.

25. Cumhuriyet döneminde Batı klasiklerinin tercümesi işi özellikle 1928-32 arasındaki kültürel alanda yapılan inkılaplarla hızlandığı görülür. Tercüme işine giren özel yayın evleri ve serileri şöyle sıralanabilir: Vakit Kitabevi'nin *Düni ve Yarın Tercüme Külliyyatı* (1934); Hilmi Kitabevi Neşriyatı (1934); Suhulet Kitabevi'nin *Dünya Klasiklerinden Tercümeler* (1938); Kanaat Kitabevi'nin *Ankara Kütüphanesi* (1938); İnkılap Kitabevi'nin *Tercüme Romanları* (1938) ve Halit Kitabevi'nin *Şarktan-Garptan Seçme Eserler* (1940).

edebiyat yoluyla Türk toplumuna kazandırmak ve *medeniyet aleminde daha yüksek bir idrak* seviyesine ulaşmak hedeflenmişti²⁶.

Batı ile bir kültürel yakınlaşma sağlamaktaki amacın hümanizma ruhunun benimsenmesi ve Cumhuriyetin kurulması ile başlamış olan Türk Rönesansı'na hizmet etmek olduğu iddiası,²⁷ tercüme faaliyetinin aldığı/alacağı yön açısından önemlidir. Nurullah Ataç, Saffet Pala, Sabahattin Eyüboğlu, Sabahattin Ali, Bedrettin Tuncel, Enver Ziya Karal ve Nusret Hızır'dan oluşan bir komisyonca organize edilen tercüme faaliyeti,²⁸ 1941-1946 arasında 496 eserin çevirisini gerçekleştirir²⁹. Faaliyetlerini 1966 yılına kadar sürdüren Tercüme Bürosu³⁰ altı yüzün üzerinde eserin yayınlanmasına öncülük etmiş ve bu tarihten sonra faaliyetine son vermiştir³¹. Ancak devletin öncülük ettiği tercüme faaliyeti, çeşitli kesintilere uğramakla ve farklı amaçlarla birlikte günümüze kadar devam etmiştir.

Tercüme faaliyetleri içinde en başta gelen faaliyetlerden biri de, *Tercüme Dergisi*'nin 19 Mayıs 1940'ta tercüme faaliyetleri ile ilgili haber ve bilgiler vermek amacıyla yayınlanmaya başlanmasıdır³². 1966 yılına kadar faaliyetini sürdüren dergi, tercüme konusunda bir şuurlaşmanın oluşmasında etkili olmuştur³³. Bu dönemde gerçekleştirilen bir yayın faaliyeti olarak, ancak on yedi sayı çıkabilen Tarih Vesikaları Dergisi'ni saymak yerinde olur. 1941-1943 yılları arasında yayınlanan Tarih Vesikaları Dergisi'nin ilk sayısında başyazıyı yazan dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, "*bizim anladığımız Hümanizma, insanlığın en derin mazisinden bugüne kadar geçirdiği hayatın mana ve tecrübelerini tanımak, bilmek ve onu kısa ömrümüzde tekrar yaşanıp yaşatmaktır*"³⁴ sözleriyle, dönemin eğitim ve kültür faaliyetlerinde hümanist etkilerin resmi nitelik taşıdığını gözler önüne sermektedir. 1939-1945 arası dönemde İlköğretim (1939), Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi (1939), Teknik Öğretim (1940), Tercüme (1940), Tarih Vesikaları (1941), Kadın-Ev (1943), Köy Enstitüleri (1945) gibi hemen hemen eğitim ve kültürün her alanında yayınlanan dergiler, görünüş ve kalite bakımından, daha çok Fransız dergilerin etkisini taşımaktadırlar³⁵.

1940'lı yılların önemli kültürel faaliyetlerinden biri de devlet eliyle ilk ansiklopedi yayınlanması faaliyetidir. Başlangıçta İnönü adı verilen, daha sonra eleştiriler nedeniyle

26. Hasan Ali Yücel'in sunuş yazıları 1941-1945 arası yayınlanmış klasiklerin ilk sayfalarında bulunabilir.

27. Türkdöğün, a.g.e., s. 19 ve 89-90.

28. Ataç ilk başkan, Pala genel yazman olarak işe başlayan komisyonda bir yıl sonra Ataç görevi Eyüboğlu'na bırakır. Özlem Berk, " Bir Türk Kimliği Yaratmada Tercüme Bürosu ve Kültür Politikaları: Çevirilerin Yerelleştirilmesi", *Toplum ve Bilim*, 85 (Yaz 2000), s. 157.

29. Mustafa Çıkar, *Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1997, s. 82.

30. Sinanoğlu, a.g.e., s. 93; Yiğit, a.g.t., s. 45.

31. Tercüme Bürosu faaliyetleri kapsamında yayınlanan eserler bugün bile birçok kütüphanemizin raflarını süslemekle birlikte okunduğu konusu tartışmalıdır. Oldukça kötü baskılı olan bu eserlerin dili zaman içinde okuyucun ve özelden gençliğin anlayacağı seviyeden oldukça uzaklaşmıştır. Ancak 1998-2000 arasında Cumhuriyet Gazetesi bu seriden çıkan eserlerin bazısını günümüz Türkçe'si ile yeniden yayınlayarak okuyucularına gazete ile birlikte armağan etmiştir.

32. 1940-1966 arasında 87 sayı çıkan Tercüme dergisi *Birinci Neşriyat Kongresinin* amaçları arasındadır, s. 126. Tercüme dergisi ve tercüme yöntemleri ile ilgili kısa bir değerlendirme için Berk, a.g.m, s. 156-171.

33. Çıkar, a.g.e., s. 84.

34. Zikreden *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (50. Yıl Özel Sayısı)* Cilt: XIII, Sayı: 73 (Ekim 1973), s. 157.

35. Çıkar, a.g.e., s. 89

Türk Ansiklopedisi olarak değiştirilen ve 33 cilt halinde yayınlanan bu ansiklopedi, gerek adı etrafındaki spekülasyonlar ve gerekse basım ve bilgileri konusunda meydana gelen aksaklık ve eksiklikler yüzünden eleştiri konusu olmuştur³⁶.

1940'tan itibaren bazı değişiklikler ve düzeltmeler yapılarak fasiküller halinde çıkarılmaya başlanan ve tamamı ancak 1988'de on üç cilt halinde çıkan, Leiden çevirisi, *İslam Ansiklopedisini* dönemin en önemli kültürel yayını olarak görmek mümkündür³⁷. İslam Ansiklopedisi, gerek tercüme edilen maddeleri ve gerekse yeniden telif edilen maddeleri ile, kütüphanelerimizin temel başvuru kaynağı olmaya hala devam etmektedir.

Tercüme faaliyetlerinin en önemli görünen yüzü olan klasiklerin yayınlanması Batı kültürünü yerleştirmek açısından, radikal bir tutumdur. Atatürk zamanında Türklerin Batı uygarlığı içinde bağımsız bir kimlik taşımaları, hatta çağdaş uygarlığın üstüne çıkmaları arzulanıyordu ve batılılaşma ile milliyetçilik iç içe geçmiş durumdaydı³⁸. Batı kültürel kodları içinde evrenseli yakalama iddiası taşıyan 1938'den sonrası hümanizm ise, bir devlet politikasına dönüştürülerek, devletin bütün kültür ve eğitim kurumlarınca yaygınlaştırılmaya çalışıldı³⁹. Bu dönemde bütün okul kitapları bu anlayışa göre değiştirildi ve yeniden yazıldı. Sonuç olarak, tercüme faaliyeti ve klasiklerin yayınlanması, Atatürk döneminin tarih ve medeniyet tezine açıkça karşı çıkmamakla birlikte, onun yerini alacak biçimde gelişti⁴⁰. Batı medeniyetinin kökü Orta Asya'dan başlayıp Mezopotamya ve Anadolu'da şekillenen medeniyetler zincirine değil, Yunan-Latin kaynaklarının Hıristiyan yorumuna dayanan Batı Avrupalı bir zihniyetler dünyasına dayanıyordu⁴¹. "Onu öğrenebilmek ve ona katılabilmek için bu kaynakları Sofokles'den İbsen'e, Eflatun'dan Bergson'a kadar okumak gerekiyordu"⁴².

Ders Kitaplarında Demokrasi ve Hümanizm:

Çok partili siyasal hayatın başlamasıyla birlikte (siyasal iktidarın 1950'de el değiştirmesi) kültürel konularda Batı kültürüne ait öncelikler gerilemeye başlamıştır. Bunun başlıca sebeplerinden biri de, çok partili demokratik tutumla birlikte, o zamana kadar devlet tekelinde olan kültür faaliyetlerinin büyük ölçüde özerk veya yarı özerk kuruluşların eline geçmesidir. Demokrasinin kavranmasına yönelik bilgiler Cumhuriyetin ilk dönemlerine kadar gitmesine rağmen, halkçılık⁴³ ve cumhuriyetçilik ilkeleri içinde

36. Çıkar, a.g.e., s. 86-88.

37. Çıkar, a.g.e., s. 86. İslam Ansiklopedisinin hazırlanması ve ilk örneklerinin ortaya çıkışı esnasında çok geniş bir tartışmanın da başlamasına yol açmıştır. Türkçe tercümenin önemli özelliği tam tercüme olmayıp, bazı maddeler çıkarılmasının yanında Türk-İslam tarih ve kültürü ile ilgili, genişletilmiş veya yeniden yazılmış, çok sayıda maddelerin bulunmasıdır. Türkçe tercümesinden uzun yıllar sonra ve 1980'lerin ortalarından itibaren Türkiye Diyanet Vakfı yeni bir İslam Ansiklopedisi hazırlamaya girişmiş; bu girişim sonucu şimdiye kadar (2005) 31 cilt yayınlanmıştır. İslam Ansiklopedisi hakkında geniş bilgi için "Encyclopedia of Islam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1995, Cilt:11, s. 181-184.

38. Güngör, a.g.e., s. 109, Yiğit, a.g.t., s. 44.

39. Türkdoğan, a.g.e., s. 19-20

40. Copeaux, a.g.e., s. 54.

41. Türkdoğan, a.g.e., s. 90.

42. Güngör, a.g.e., s. 109.

43. *Tarih IV*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, s. 183.

bulanık bir görünüm sunmaktadır. Çoğunlukla milli egemenlik demokratik bir paradigma olarak algılanmıştır. Rejimin ağırlık noktasını oluşturan milli egemenlik ile halkçılık birlikteliğinin bir aydın-devlet adamı liberalliğine dönüştüğü Cumhuriyetin ilk dönemlerinde demokrasi, *hakimiyeti milliye şekline inkılâp etmiş*⁴⁴ halkçılık olmakta ve *demokrasinin tam ve en bariz hükümet şekli*⁴⁵ ise Cumhuriyetle ifade edilmektedir. İnkılâp kadrolarına göre, *demokrasi fikri daima yükselen bir denizi andırmaktadır*⁴⁶. Demokrasi çağdaş anayasal rejimlerin bir göstergesi olmasına rağmen, fikir olarak çok eskidir. Yedi bin yıl önce, Mezopotamya'da "Sümer, Elam ve Akad (Türk) kavimleri demokrasi prensibini tatbik etmişler, Cumhuriyet teşkil etmişlerdir. Bundan sonra, Atina ve Sparta gibi Yunan şehirleri, bir nevi demokrasi ile idare olunmuşlardı. Türk milleti en eski tarihlerinde, meşhur kurultaylarıyla, bu kurultaylarda devlet reislerini intihap etmeleriyle demokrasi fikrine ne kadar merbut olduklarını göstermişlerdir"⁴⁷. İnan'a göre demokrasinin en belirgin özellikleri; *siyasi mahiyette olması, bir kafa (fikir) meselesi olması, ferdi katılımı gerektirmesi ve eşitlikçi*" olarak ortaya çıkmasıdır⁴⁸.

*Demokrasinin, bütün manasıyla, ideali, milletin heyeti umumiyesinin, aynı zamanda, idare eden vaziyette bulunabilmesini, hiç olmazsa devletin son iradesini, yalnız milletin ifade ve izhar etmesini ister*⁴⁹ mantıklı arzusunu tek sağlayan hükümet şeklinin Cumhuriyet olduğu fikri, Cumhuriyet kadrolarında demokrasi-halkçılık-milli egemenlik ve cumhuriyet kavramlarını özdeş görmelerini sağlamıştır. Halkın kendini yönetmesi anlamına gelen demokrasi, kişilere yönelik hak ve hürriyetlere eşit mesafeden bakan ve düşünce ve menfaatlerde uzlaştırıcı bir tutum takınan doğası, Cumhuriyet kadrolarınca fazla tavizkâr bulunmuştur. Yeni rejim ve inkılâplar gerçekleştiren bir ülkenin önde gelenleri için bu çekingenlikler doğal sayılmalıdır. Öyle ki yaşanan tarihi dönemeçte, liberal demokrasilerin zaaflarından yararlanan anti-demokratik, totaliter ve saldırgan yönetimlerin ortaya çıkışı⁵⁰ Cumhuriyet kadrolarını demokrasi yolunda çekingen kılmıştır.

Otuzlu yıllarda, cumhuriyet Türkiye'sinde aydınların rejimi demokratik görme arzuları, Kemalizm'in özünde demokratik olduğu ve olması gerektiği beklentisini doğurmuştur⁵¹. Demokrasinin bir zihniyet, bir anlayış meselesi olması, sosyoloji kitaplarında vurgular yapılarak açıklanması zorunluluğunu doğurmuştur. Bir toplumsal yaşam biçimi olan demokratik tavır, halkçılık ve cumhuriyetçilik gibi siyasal ilkelere dönüştürülmüş ve

44. Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El yazıları*, 2. Bs, Ankara: TTK, 1988, s. 27; *Tarih IV*, s. 180.

45. İnan, a.g.e., s. 29.

46. Aynı Yer.

47. İnan, a.g.e., s. 30.

48. İnan, a.g.e., s. 31.

49. İnan, a.g.e., s. 32.

50. Recep Peker, *İnkılâp Dersleri Notları*, Ankara, Ulus Basımevi, 1936, s. 15-23.

51. Engin, Türk medeniyetini üç merhale içinde değerlendirir. İlk askeri- dini merhale, ikincisi düzen ve hürriyetin sağlandığı kritik merhale. Üçünü ve son aşama Cumhuriyetin kurulması ile birlikte gerçekleşen demokratik merhale. İlk merhale uzun bir tarihi sürecin ürünü olmasına rağmen son iki merhale yakın çağların ürünüdür. *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri -I*, s.185-190; Tekinalp, *Kemalizm*, 2. Bs., İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yay., 1998, s.205-218.

sosyoloji kitaplarında bu eğilim yansıtılmıştır⁵². 1950'lere gelindiğinde demokrasi ders kitaplarında⁵³ halkçılık ve cumhuriyetçilikle açıkça ilişkilendirilmeden, doğrudan hakimiyet-i milliyeye dayandırılmıştır. Ancak siyasi rejim olarak görme eğilimi hep devam etmiş⁵⁴ ve günümüzde bile bu şekilde sürmektedir.

Hümanizmi *beşeri* olma gören ilk dönem ders kitapları, milli olmaktan da vazgeçememekte; her ikisinin de birlikte kaynaştığı fikrine sahiptir. *Türk milleti, milli hissi; insani hisle yan yana düşünmekten zevk alır* veya *Türk milleti insanîyet alevinin samimi bir üyesidir*⁵⁵ sözlerine bağlı olarak diyebiliriz ki, *Kemalist Türkiye'de devletin ideali hem milli ve hem de tam manası ile beşeridir. Bunun içindir ki milli ideal ile beşeri ideal arasında zıddiyet yoktur, çünkü ikisi birbirine karışıyor*.⁵⁶ Ancak tarih kitaplarında hümanizm veya insanîyetçilik fikri, tarihi bir geçmiş sonunda Batı toplumlarının ulaştığı gelişim çizgisini karşılamaktadır⁵⁷.

Klasik dönemin yüceltilmesi olarak görülen hümanizm,⁵⁸ tarihsel süreç içinde kültür ve sanat alanındaki gelişmeleri ve bilimin rasyonelleşmesi ile laikliğin içinin doldurulmasına önemli katkılar sağlamıştır⁵⁹. Tarih ders kitaplarında, özellikle

52. Necmeddin Sadak, *Sosyoloji (Liseler İçin)*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1939, s.60-63. Ülkemizde sosyoloji II. Meşrutiyet döneminde ilmi bir kabul görmesine rağmen, ders olarak liselere, Cumhuriyet döneminde konulmuştur. 1924 müfredatında lise ve öğretmen okullarına haftada iki saat olarak konulan sosyoloji, 1927'den itibaren Felsefe grubuna dahil olmuş; 1936 yılından itibaren bağımsız derse dönüşmüştür. Bir-iki telif ve tercüme eserin dışında, dönemin ideolojik tercihlerini olumlulayan ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu tarafından "totaliter bir zihniyetin günlük politikaya alet etmek için kullandığı gayri ilmi bir sosyoloji kitabı" şeklinde eleştirilen Necmeddin Sadak'ın *Sosyoloji* ders kitabı 1936'dan başlayarak uzun yıllar liselerde okutulmuştur. Kitabın 1936-1941 yılları arasında adı Sosyoloji olarak geçerken 1943-44 baskısı Toplumbilim; 1945-1950 arasındaki baskılarda ise Toplumbilim Sosyoloji olarak geçmektedir. Necmeddin Sadak (1890-1953), Gazeteci ve Siyaset adamı olarak Türk siyasal yaşamında önemli bir yere sahiptir. 1927-1950 arası dönemde TBMM'de milletvekilliği yapan ve Türkiye'yi birçok uluslar arası toplantılarda temsil etmiştir. Bir dönem (1947-1950) dışişleri bakanlığı da yapan ve *Türkiye'nin bir Kıbrıs meselesi yoktur* demesi ile tanınan Sadak, Ziya Gökalp'in Fuat Köprülü ile birlikte öğrencisi olmuş ve Türk sosyoloji eğitiminin kurumsallaşmasına önemli katkısı olmuştur. Sosyoloji profesörü olan ve iç mantığı Kemalist ideolojiye uygun olan Sadak'ın kitabı, Durkheim sosyolojisinin sadık bir izleyicisi olmasının yanında, pozitivist felsefeyle uyum içindedir. Kitabın yazarı giriş bölümünde bunu özellikle vurgulamaktadır, s. 6. Türk eğitiminde Sosyoloji dersi için Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, Ankara, 1967, s.73-107; Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Sadak'ın kitabını hakkındaki yorumunu zikreden Hayati Tüfekçioğlu, "Liselerde Tarih ve Sosyoloji Eğitimi", *İ.Ü. Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 74. Necmettin Sadak'ın hayatı ve sosyolojisi için Hakkı Uyar, "Necmettin Sadık Sadak", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm, 2.c.*, İstanbul, İletişim Yay., 2001, s. 102-105.
53. Tarih ders kitaplarında ağırlıklı olarak modern demokrasinin başlangıcı, İngiltere'de (1648), Cromwell'in iktidarı ele geçirmesi ile başlatılır. *halk egemenliğine dayanan cumhuriyet* fikri vurgulanmaktadır. *Tarih III*, s.134; Arif Mifit Mansel- Cavid Baysun- Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1947 (iç kapakta 1945), s. 103; Emin Oktay, *Tarih III, (lise kitapları)*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1952, s. 56-57.
54. Osman Pazarlı, *Sosyoloji, (Lise III)*, 3. Bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1957, s. 106 ve 116-118.
55. İnan, *Medeni Bilgiler*, s. 21.
56. Sadak, a.g.e., s. 83-85.
57. Sezen, a.g.e., s. 88.
58. Mansel- Baysun-Karal, a.g.e., s. 73.
59. Sezen, a.g.e., s. 142-163.

kırkılı yıllarda, antik Yunan ve Latin hayranlığı had safhaya çıkmıştır. İlk tarih ders kitaplarında görülen klasik ayırım (ilk-orta-yeni), 1940'larda daha kesin çizgilere ulaşmış ve ilkçağda Yunan ve Latin uygarlığına ayrılan bölümler iyice genişlemiştir. Arif Müfit Mansel'in yönetiminde yazılan ders kitaplarında daha seviyeli ve dengeli klasik dönemin varlığı hümanist etkilerin gücünü göstermektedir⁶⁰.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihini içine alan ders kitaplarında demokrasi, hümanizm, laiklik, liberalizm, devletçilik, aydınlanma, uygarlık, kültür ve milliyetçilik gibi kavramlar tarihi süreç içinde anlam kaymalarına uğramışlar ve farklı dönemlerde farklı açıklama ve yorumları yapılmıştır. Atatürk döneminde cumhuriyetçilik veya halkçılık olan demokrasi 1945'lerden sonra halkın özgür iradesinin yönetime yansması ve altmışlı-yetmişli yıllarda toplumun özgürlük ve hukuk kuralları içinde gelişmesi olarak görülmüştür. Laiklik ise bir dönem ifrata varan din düşmanlığına dönüşürken başka bir dönemde asıl anlamı olan din ile devlet işlerinin ayrılması, din ve vicdan hürriyetinin sağlanması anlamına kavuşmuştur. Liberalizmi düşüncede iken bir fikri zenginlik, somut adımların atılması talebinde ise devlet ve rejimin yıkılacağı karabasanına dönüşmüştür. Devletçilik, bazen özel teşebbüsün başaramadığını devletin üstlenmesi, bazen devlet sosyalistliği-kapitalizmi ve bazen de karma ekonomik görüş olarak gelişmelerin seyrine göre yüklendiği anlam değişmektedir. Kültür ve uygarlığı, hem eş görmek ve hem de ayrı tutmanın anlamsızlığı savunulurken, kültürel değişim ve yozlaşmanın hissedildiği dönemlerde batılılaşma için *bilim ve tekniğini alıp kültürümüzü koruyarak batılılaşalım* üslubu hakim olmuştur. Türkiye Cumhuriyetinin kurucu ögesi olarak milliyetçilik algılanırken ırkçılığa kadar uzanan *herşeyi Türk görme* güdüsü öne çıkmıştır. Bir dönem sonra, biyolojik üstünlüğe dayanan akımların dünya gündeminden silinmeleri ile birlikte hümanist ve barışçı akımların ön plana çıkması; milliyetçilik, toprağını ve insanını sevmeye dönüştürülerek, ideolojik olmaktan çıkarılarak bir tür ehlileştirilmeye çalışılmıştır.

Dünyadaki konjonktürel gelişmelerden doğrudan etkilenmeye başlayan Türkiye için, demokrasi ve uluslararası ilişkilerde barışçı gelişmeler önemli hale gelmiştir. Doğrudan katılmamakla birlikte, II. Dünya Savaşının sıkıntılarını yoğun olarak yaşayan Türkiye, dünya barışının sağlanması ve korunmasını arzulamıştır. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti ders kitaplarında, Türkiye'nin çıkarı ve Atatürk'ün konuyla ilgili bulunabilecek sözlerine dayandırılarak, *Birleşmiş Milletler Teşkilatı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Sovyet Tehdidi, Atlantik Paktı ve Kore Savaşı* alt başlıklarında dünya barışının Türkiye'nin varlık siyasetine uygun düştüğü sonucuna ulaşılmıştır⁶¹.

60. Mansel-Baysun ve Karal üçlüsünün yazdığı ders kitapları, 1942'den sonra çok kısa bir süre için kullanıldığı üzerine Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İstanbul, Yurt Yay., 1998, s. 81.

61. Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1953)* (Maarif Vekaleti *Talim ve Terbiye Dairesi* kararıyla Liseler için ders kitabı olarak kabul edilmiştir), İstanbul, Maarif Basımevi, 1958, s. 221-224; Enver Behnan Şapolyo, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- Lise Kitapları* (Maarif Vekaleti *Neşriyat Müdürlüğü*nce Liselere ders kitabı olarak kabul edilmiştir), İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T. L. Ş./ Yeni Matbaa, Neşriyat sayısı no.: 786, 1958, s. 164-182; Mükerrrem K. Su- Kamil Su, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 18. Baskı, (Milli Eğitim Bakanlığınca Liseler için ders kitabı olarak kabul edilmiştir), İstanbul, Kanaat Yay., 1972, s. 161-177.

Sonuç Yerine

Atatürk döneminin milli ve Batılı kültürel seçkinciliğinden beslenen ve ona bir yön vermenin yanında bilinç altında onu aşma güdülerinin olduğu hümanizm ve demokratik değerlerin 1940'lar sonrası baskınlığı Türk/Atatürk inkılabına belli bir zihni ve kültürel zenginlik kazandırdığı kadar zaafalarını da belirginleştirmiştir. Bir nesil sonra tüm bu zenginlikten ve zaafardan beslenen yeni yorumlar, *Atatürkçülük* adı altında, Türk İnkılabının mecrasını değiştirmeye veya başka iklimlere taşımaya ve bunun üzerinden farklı bir ideolojik üslupla sunma gayretleri ortaya çıkmıştır. 1960 ve 1980'de gerçekleşen iki askeri darbenin temel hedefinin Atatürk ve İnkılabını asıl mecrasına döndürmek olması ilginç siyasi-tarihi olgudur. Ders kitapları bu gelişmelerden layıkıyla payına düşeni almış; değişimi bütün yönleri ile yaşamıştır.

KAYNAKÇA

- "Haberler", *Tercüme*, Cilt:1, sayı:1 (1940), s.112-114.
- Armaoğlu, Fahir; *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt: 1, (1914-1980), 7.Bs., Ankara, İş Bankası Yay., 1991.
- Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (50. Yıl Özel Sayısı)* Cilt: XIII, Sayı: 73 (Ekim 1973), s. 157.
- Berk, Özlem; "Bir Türk Kimliği Yaratmada Tercüme Bürosu ve Kültür Politikaları: Çevirilerin Yerelleştirilmesi", *Toplum ve Bilim*, 85 (Yaz 2000), s. 157.
- Birinci Türk Neşriyat Kongresi (1-5 Mayıs 1939) -Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları*, Ankara: Devlet Matbaası, 1939.
- Coupeaux, Etienne; *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İstanbul: Yurt Yay., 1998.
- Çıkar, Mustafa; *Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1997.
- Engin, M. Saffet; *Kemalizm İnkılabının Prensipleri*, 2. Cilt, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1938.
- Erkal, Mustafa E.; *İktisadi Kalkınmanın Kültürel Temelleri*, 2. Bs., İstanbul, Yenilik Basımevi, 1991.
- Güngör, Erol; *Dünden Bugünden*, 2. Bs., Ankara, Mayaş, 1984.
- İnan, Afet; *Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El yazıları*, 2. Bs., Ankara, TTK, 1988.
- Karal, Enver Ziya; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1953)*, İstanbul, Maarif Basımevi, 1958.
- Karpat, Kemal H.; *Türk Demokrasi Tarihi*, 2.baskı, İstanbul, Afa Yay., 1996.
- Keyder, Çağla; *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, Çev. Sabri Tekay, İstanbul, İletişim, 1989.
- Koçer, Hasan Ali; *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, Ankara,, 1967.
- Lewis, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kıratlı), 6.Bs., Ankara, TTK, 1988.
- Mansel, Arif Müfit Mansel- Cavid Baysun- Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1947 (iç kapakta 1945).
- Oktay, Emin; *Tarih III, (Lise kitapları)*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1952.
- Öz Esat; *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Ankara, Gündoğan, 1992.
- Parla, Taha; *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, 2. Bs., 3.c., İstanbul, İletişim Yay., 1993.
- Pazarlı, Osman; *Sosyoloji, (Lise III)*, 3. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1957.
- Recep Peker, *İnkılâp Dersleri Notları*, Ankara, Ulus Basımevi, 1936.
- Sadak, Necmeddin; *Sosyoloji (Liseler İçin)*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1939.

- Sezen, Yümnü; *Hümanizm ve Atatürk İlkeleri*, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 1998.
- Sinanoğlu, Suat; *Türk Hümanizmi*, 2. Bs., Ankara, 1988.
- Su, Mükerrerem K.-Kâmil Su, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 18. Bs., İstanbul: Kanaat Yay., 1972.
- Şapolyo, Enver Behnan; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- Lise Kitapları*, İstanbul, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T. L. Ş./ Yeni Matbaa, Neşriyat sayısı no.: 786, 1958.
- Tarih IV*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.
- Tarih III*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.
- Tekinalp, *Kemalizm*, 2. Bs., İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yay., 1998.
- Timur, Taner; *Türk Devrimi ve Sorusu*, 3. baskı, Ankara, İmge, 1994, s.121-148.
- Tuncay, Mete; *Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yay., 1981
- Tüfekçioğlu, Hayati; "Liselerde Tarih ve Sosyoloji Eğitimi", *İ.Ü. Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991.
- Türkdoğan, Orhan; *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.
- Uyar, Hakkı; "Necmettin Sadık Sadak"-çerçeve yazı-, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, 2. Cilt, İstanbul: İletişim, 2001, s. 102-105.
- Ülman, Haluk; "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, (1923-1968) -1" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XXIII, Sayı: 3 (Eylül 1968), s. 241-273.
- Ünal, Oğuz; *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul, Milliyet Yay., 1994.
- Yetkin, Çetin; *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, İstanbul, Altın Kitaplar, 1983.
- Yiğit, Ali Ata; *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, H. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1990.
- Yücel, Hasan-Ali; "Tercümenin İlk Sayısına Önsöz", *Tercüme*, Sayı: 1 (19 Mayıs 1940), s.1-2.
- Zekiyan, Boğos; *Humanizm (İnsancılık) - Düşünsel İçlem ve Tarihsel Kökenler*, İstanbul, İnkılap ve Aka, 1982.